

תרבות וספרות, הארץ, 16.4.2010

"וגם גזניוס ברוך יהיה"

מאת יעקב שביט

מדי שנה, ערב הבחינות בעברית, נוהגים סטודנטים מהפקולטה לתיאולוגיה של העיר האלה לעלות לקברו של היינריך פרידריך וילהלם גזניוס, וכמה מהם מניחים אבנים על המצבה. במלאות מאתיים שנה להופעת מילון גזניוס, המילון העברי-גרמני הראשון של המקרא

איור: ערן וולקובסקי

במארס 1838 נודע לרב המלומד שמואל דוד לוצאטו (שד"ל) בפדובה כי המלומד הגרמני היינריך פרידריך וילהלם גזניוס (1786-1842) כינה אותו "האוריינטליסט הגדול ביותר שבכל איטליה כולה". מלא גאווה מיהר שד"ל לכתוב לידיד בגרמניה ש"עיניו כלות" לקרוא את העיתון שבו נתפרסמו הדברים האלה. שד"ל שטרח לא אחת להצביע על שיבושים ועל חסרונות שמצא בעבודותיו של גזניוס, או להביא ראיות שהקדים את המלומד הגרמני, ואף שגזניוס גנב ממנו כמה מפירושו, הוא נרגש מן המחמאה שבאה ממי שהיה לכל הדעות מניח היסודות, בין היתר, למחקר החדש של לשון המקרא, של הדקדוק העברי, ושל הנוסח השומרוני של החומש (שד"ל

שיבח את גזניוס מפני שדחה את הטענה שיש להעדיף את הנוסח השומרוני של התורה על פני נוסח המסורה).

"המילון השימושי עברי-גרמני" של המקרא (1810-1812) של גזניוס, שהחלק הראשון שלו הופיע לפני מאתיים שנה, לא התכוון להיות מילון של שפה לאומית, כמו, לדוגמה, המילון הגרמני של יקוב גרים, או המילון העברי של אליעזר בן-יהודה. המילון, שנכתב גרמנית, והתיזאורוס המקיף, שנכתב לטינית ("אוצר בלשני-ביקורתי של הלשון העברית והארמית של המקרא", 1829-1842), נוצרו כדי לשמש כלי עזר חיוני להבנת המקרא בתקופה שהחל בה פרק חדש במחקר המקרא, וקשה להפריז בתרומתם.

נכון הדבר שבארון הספרים של משכיל יהודי נמצאו מילונים וספרי דקדוק עבריים מימי-הביניים (כמו "ספר השורשים" של רד"ק), וכי לא מעט ספרים על דקדוק הלשון העברית הופיעו מתחילת המאה ה-18 ואילך, וכמה מהם נדפסו בהרבה מהדורות. להלכה יכול היה אפוא משכיל יהודי להסתפק בחיבורים

"המקוריים", ולא ללכת "בעיניים עצומות" אחרי החוקרים "הערלים המינים":
"מה לך אצל גזניוס?" כך נזף המשכיל היהודי-הרוסי יצחק בער לוינסון במאיר
לטרס, שנעזר במילון של גזניוס כשהוציא לאור בשנת 1839 מהדורה
מעודכנת של ספרו משנת 1807 של י"ל בן זאב "תלמוד לשון עברי", ותיאר
במבוא את גזניוס כאחד החכמים בני התקופה, המכיר את "לשונות בני קדם".

דברי הקטרוג האלה נבעו, אולי, מחוסר רצון לקבל שמלומדים נוצרים נכנסים
אל לב מה שהיה עד אז נחלה כמעט בלעדית של יהודים - חקר הלשון
העברית ותולדותיה. ואולם, קשה היה להתעלם מן המתודה הלקסיקוגראפית
החדשה שהביא גזניוס לחקר לשון המקרא, מידענותו המופלגת ומתרומתו
הגדולה, וגם לוינזון מצא לנכון להודות כי הפילולוגים הנוצרים שחקרו את
לשונות האוריינט (השפות השמיות) "גילו מטמונים ופנינים שאיך ערוך להם
וגם גזניוס ברוך יהיה".

המילון (והתיזאורוס) היה מקור להבנה של מלים קשות וסתומות, וגם להצעות
לתיקוני סופרים. ולכן, בשעה שיהודים דחו על הסף את שיטת המחקר המכונה
"תורת המקורות" (או "תורת התעודות"), לא היתה להם עילה לדחות את
הלקסיקוגרפיה המקראית ולא את מה שמכונה "ביקורת המקרא הנמוכה", או
"תיקוני סופרים" - כלומר, תיקונים למה שנתפש כשגיאות, או כשגגות, של
מעתיקי ספרי התנ"ך לדורותיהם. הירחונים והמאספים לחוכמת ישראל
שהופיעו במאה ה-19 היו מלאים במאמרים על כך וגם בפולמוס בשאלה מהו
הגבול בין "תיקון ראוי" ו"תיקון פסול", ואפילו "תיקון פרוע". לא מעט ממציעי
"תיקונים", או המתנגדים להצעותיהם, נדרשו לגזניוס (שדיבר, כאמור, בשבח
נוסח המסורה ולא היה להוט ל"תיקונים"), כאסמכתא.

מתרגמי תנ"ך לגרמנית - נוצרים ויהודים כאחת - הסתייעו בו הרבה
במלאכתם, גם אם לא טרחו לציין מה למדו ממנו, וגם מחדשי השפה העברית
נזקקו לו: ש"י אברמוביץ (הוא מנדלי מוכר ספרים), לדוגמה, הסתייע לא מעט
בגזניוס כשנדרש לחדש שמות של חיות ועופות בספרו "תולדות הטבע" (א-ג,
1862-1872) או להבין לאיזה חיה או לאיזה בעל כנף מתכוונים השמות
במקרא, או בתלמוד. שד"ל אומנם האשים את גזניוס כי "נאלח בנקודות רבות
בסטיות מודרניות", ואולם, מכיוון שתרומתו לביקורת המקרא לא נחשבה, הוא
לא נפסל כמי ששייך ל"כת" של "מהרסי המקרא" הנוצרים, שחלילה לקבל את
דעתם, או אפילו להיעזר בהם.

גזניוס המשיך מסורת מהמאה ה-17 וה-18, של כתיבת מילונים דו-לשוניים או
רב-לשוניים, והתרומה הגדולה שהרים לבלשנות העברית באה לידי ביטוי
באימוץ של הגישה ההיסטורית להתפתחות העברית בהשוואה להתפתחותן
של שפות שמיות אחרות (אלה שהיו מוכרות בזמנו). ניתוחיו המבוררים של
גזניוס העמידו את מחקר המקרא ולשונו על אדנים שלא נתערערו עד היום.
הקורא מחקרים מלומדים שנכתבו בשנים האחרונות על הרבדים המוקדמים
והמאוחרים של הלשון העברית כפי שהם באים לידי ביטוי בטקסט המקראי,
יופתע לראות שרוב הכללים והפרטים כבר מופיעים בכתביו של גזניוס.

הרבה מאוד יצא אפוא מאדרתו של גזניוס, ולכן צוינה שנת המאתיים להופעת
המילון בכנס בין-לאומי שהתקיים בעיר האוניברסיטאית הגרמנית האלה, שם
לימד שלושים שנה, ושבנו נפרשה תרומתו החלוצית של גזניוס לתחומים
שונים של מחקר הלשון העברית. באוניברסיטה הזאת פעל גזניוס לא רק
כפילולוג חרוץ, קפדן (את וילהלם וטקה, חוקר מקרא נחשב, שבא ללמוד אצלו,
שלח תחילה ללמוד עברית במשך שנתיים) ונזירי.

הוא היה מרצה מרתק וגם איש עסקים ממולח וכסגן רקטור קבע שיטה

מתחכמת לדירוג שכרם של מורי האוניברסיטה וארוחות חינם לסטודנטים.
מדי שנה, ערב הבחינות בעברית, נוהגים סטודנטים מהפקולטה לתיאולוגיה
לעלות לקברו, וכמה מהם מניחים אבנים על המצבה.

המילון של גזניוס אינו רק ציון דרך בתולדות המילונאות העברית. שמונה
עשרה המהדורות שלו מלמדות שהוא ממשיך להיות עד היום כלי עזר
לקסיקוגרפי ראשון במעלה, וספר הדקדוק, שהמהדורה הראשונה שלו נדפסה
ב-1813, ויצא לאור עד כה ב-28 מהדורות, הוא עדיין מבוא מועיל. הוא הדין
במחקריו בנוסח המקרא ובלשון הפיניקית. אף שמאז שהלך לעולמו התעשר
מאוד מחקר העברית והלשונות השמיות האחרות בזכות גילוי האוגריתית,
התעודות מים המלח, הגניזה הקהירית, ועוד, שיטתו המדעית ורוב מסקנותיו
הם בניין העומד עד היום.